

PLANINAR

Vjesnik „Hrvatskoga planinarskoga društva

U ZAGREBU.

»Planinar« izlazi svaka dva mjeseca na 16 stranica, a izdaje ga »Hrv. plan. društvo. — Godišnja preplatnina a ujedno članarina jest 6 K; pojedini broj stoji 1 K. — Novci se šiljaju društvenom blagajniku g. Ivanu Exneru uraru i draguljaru, Petrinjska ulica br. 7. naprotiv Sudničke ulice na Zrinjskom trgu. — Uredništvo vodi prof. Vjekoslav Novotni.

Broj 3 - 6.

Za svibanj do prosinca 1909.

God. XII.

Preko Čvrsnice u Drežnicu.*

(Piše: Dr. R. Simonović).

Divna dolina rijeke Neretve i goleme planine, kroz koje se Neretva protjeća, tako su me očarale, da sam naumio i ove godine vraćajući se sa Velebita doći u ovaj kraj, pak da se kroz dolinu Divlje Grabovice popnem gore na Čvrsnicu, odatle da sadjem na Blidinje, pa onda kroz dolinu rijeke Drežnice da se spustim opet do Neretve. Za taj put odredio sam tri dana.

Iz Dubrovnika sam se krenuo 27. srpnja 1907. željeznicom, pa pošto sam se naručio putujući po najvećoj vrućini preko Popova polja i Mostara, stignem poslije podne u Jablanicu, da se malo odmorim i nauživam hladovine.

Hotelier Pintarić već je znao, da će ja doći, pa mi je naredio tri čovjeka, koji će sa mnom ići, i osim toga jednoga jahačega konja i drugoga tovarnoga sa dva sepeta. Direktor Pojman iz Ilidža poslao mi je šator, da ga ponesem sobom, ako bi me uhvatilo nezgodno vrijeme, da mogu stati i noćiti gdje hoću. Domaćica je pripravljala i pakovala jelo, što mi je trebalo na put za tri dana, i spakovala u sepeće dosta kave i šećera, jer bez toga Turci ni maći ne mogu, a morali smo i nekoliko velikih boca Gishiblera ponijeti, jer na planini osim snijega vode nema.

Pošto sam na pošti primio i otpravio pisma, šetao sam se po maloj jablaničkoj čaršiji, koja je dosta prazna bila, jer su vojnici otišli na vježbe u Nerezinje.

Večerom smo u vrtu pred hotelom. Gosti bježe dosta svake narodnosti. Večera je bila vanredno dobra; imali smo taze pastrve iz Neretve i telećega pečenja kao u velikoj varoši. Uz to smo pored gramofona uživali i lijepu muziku.

Najviše se društvo veselilo gledajući jednoga mladoga Engleza, koji se nedavno oženio, pa sa svojom ženicom putovao i svrnuo u Jablanicu, da u ovoj

* Početak se opetuje radi saveza. Po „Sarajevskom listu“ dozvolom pisca.

Slaženoj tišini provede nekoliko dana. Englez je poslije podne pecao u Neretvi i ulovio veliku pastrvu pa je dao ispeći, a kad su mu je donijeli na stol, lice mu se svijetilo od radosti a za malo pa se od šampanjca i zažarilo.

U Jablanici se rano večera, poslije večere se malo posjedi pa se rano i liježe. Pošto sam pripravio odijelo i opravu za put, pa u mraku još umetnuo fotografске ploče u kazete, spavao sam pri otvorenim prozorima i uživao hladovinu tihe noći.

Prvi dan 28. srpnja 1907.

Nismo baš vrlo poranili. Bilo je oblačno, pa smo se predomišljali, hoćemo li ići ili ne. Kad smo se uvjerili, da oblaci svi idu od sjevera na jug, računali smo, da će se brzo razvedriti, jer ovdje sjever ne donosi kišu.

Bilo je već 6 sati, kad sam se oprostio sa domaćinom i usjeo na konja.

Južno od Jablanice dolina je dosta široka. Neretva je nanijela prije dosta sitna kamena i navaljala i poveće zaobljeno, pa se to tu sve naslagalo nekoliko metara u visinu, a sa krečom, koji se iz vode staložio, slijepilo se sve to zaobleno sitno i krupno kamenje u jednu masu. Neretva je poslije sve to ispirala i krnila, dok nije prorila u tome konglomeratu duboko korito čak do tvrdih stijena.

Liđepa široka cesta vodi kroz dolinu preko terase od konglomerata prateći Neretvu s desne strane i vijugajući se pored brda, koja se desno dižu u vis.

Kad sam ja ovom cestom prolazio 1887. godine, još nije bilo željeznice. Na cesti smo sretali mnogo teretnih kola, na kojima su nosili espap (robu) iz Metkovića u Bosnu pak iz Sarajeva na more. Danas je cesta pusta, jer sad sve ide željeznicom.

Ja sam jahao pred našom karavanom polako u korak i uživao slušajući Neretvu kako šumi. Dan prije je padala na planinama plaha kiša, pa je voda u rijeci bila sva crvena.

Kržljava gora spuštala se čak do ceste. Drva su bila sva gola bez jednoga liska kao usred zime. Turci, moji pratioci, pričali mi, da je šuma bila već sva ozelenila, nu da je onda navalila silna „gusina“ (gusjenica) i sve lišće pojela čak visoko uz brdo, gdiegod je toplije. Sad gora mora na novo da lista u kolovozu.

Kad smo prošli kroz selo Dolnju Jablanicu, pridruži nam se cestar, koji je pošao gore na planinu, da nadgleda kako ljudi popravljaju put.

Ja sam sjedio na konju pa neprestano gledao na lijepi Frenj, kome su vrhove ovili bijeli oblaci. Od jedared se trgoh, kad jedan Turčin povika „šargan“ pa skoči i zaustavi mogu konja. Preko puta se opružila povelika šarena zmija pa tromu hoće da prijedje u šumu. Cestar skoči za njom i stade joj nogom za vrat. Zmija se previjala i ujedala ga čas za opanak čas za čarapu. Ja sam ga opomenuo, da pazi dobro, da ga ne upeče, jer je otrovna; no on ni

mukajet, jer veli, da su joj slabi zubi pa ni kroz gaće ne može ujesti. Uze motiku, odsiječe joj glavu, zamota je u lišće i u papir pa metne u torbu.

Ja sam u prvi māh mislio, da mi treba za kakav lijek ili vračbinu, no on nam reče, da kupi glave otrovnih zmija i nosi u Mostar, gdje od kotarskoga poglavarstva dobije za svaku glavu 50 filira; ove da je godine odnio već jedared 120 komada i dobio za njih 60 kruna.

Poslije toga smo se razgovarali o zmijama. Ovdje svaku šarenu zmiju zovu šargan. Otvorne zmije ima dvije: „ernostrijek“, po ledjima ima crnu strijeku a po trbuhi je crna; „plavostrijek“ joj je sasvim nalik, samo što je po trbuhi crvenkasta (Viper). Vele, da ima još jedna opasna zmija „kraosac“, koja bude vrlo velika; koliko godina ima, toliko ima i kruna na glavi. Hoće, vele, i da vija čovjeka. Niko je nije vidio, ali pričaju, da su im pripovijedali ljudi, koje je vijala ta zmija. Jedan reče, možda te sve nije istina.

Krasulja i smocelj su dvije zmije, koje nisu otrovne.

Prošlo je već sedam sati, kad smo stigli naspram željezničke stanice Prenj. Tu se brda i stijene rađe ove strane tako sastaviše, da se čini, kao da je rijeka Neretva zatvorena. Tu počinje 20 kitometara dugačak tjesnac, kojim se Neretva probija između planina. Doline upravo i nema, jer odmah uz rijeku lijevo usječena je željeznica u strme strane, a isto tako desno i cesta. Na mnogo mjesta podzidana je i cesta i željeznica, jer nema dosta mjesta. Željeznica mora i kroz tunel da prolazi.

Visoko uspravljene stijene svakojakoga oblika dižu se odmah od rijeke pravo nebu pod oblake do 600 m.; a odmah iza njih su vrhovi od 1000—1500 m. visoki. I cesta i željeznica moraju da se vijugaju zaobilazeći stijene, koje se spuštaju čak dolje u korito rijeke. Na svakom se koraku ukazuje druga slika, druga panorama pred očima putnika, koji ne može dosta da se nagleda čara i ljepote divne i romantične prirode. Ovaj tjesnac Neretvin od ušća rijeke Glogošnice pa do ušća rijeke Drežnice tako je lijep, da mu nema para u cijeloj Bosni i Hercegovini, a kako neki misle valjda ni u cijeloj Evropi. Ovuda je šteta brzo projuriti željeznicom, pravi turista treba da tu piešice prodje.

Kad sam prije dvadeset godina ovuda diližansom prolazio, čudio sam se, kako je mogla voda ovaj klanac izdupsti između brda. Bio sam uvjeren, da su nekad brda lijevo i desno bila sastavljena pa da je rijeka Neretva stotinama hiljada godina tuđ derala, ronila i kidala, dok nije ovaj duboki tjesnac razrila. Tako i danas još misle mnogi geolozi, jer svi tvrde, da su planine Prenj i Čvrsnica postale od prilike u isto doba i da je nekad planina Glogovo spajala obje ove planine.

Kako sam lani bio na Prenju, sada si sasvijem drugačije zamišljam postanak ovoga tjesnaca. Da je to voda izdubla, drugim riječima da je ovaj klanac samo produkt erozije, moralо bi sve drugačije izgledati. Prvo bi moralо cijela srednja dolina Neretve od Jablanice do iza Konjica bit puna vode, jezero bar 1000 m. duboko. Pa onda ne bi nikako ovdje Neretva mogla predrti preko

najviših planina, nego bi se to jezero moralo odlijevati preko Nevesinjskoga polja. U dolini Neretve moralo bi biti još deset puta više konglometara od šljunka i oblutaka. A povrh svega ne bi moglo biti u Neretvi oblutaka i odvala od eruptivnih stijena, nego bi bili samo odlomci krečnoga kamena.

Ja danas mislim, da je tu, kuda sad Neretva prolazi, morala biti u planini preformirana prapukotina, koja je onda postala, kad su se planine izdigle, i da je tu prapukotinu upotrebila voda, da se odlijeva prema moru. Naravno da je studena voda i erozija ovaj klanac užasno promijenila, mnoge stijene razmrvila i dalje odnijela, da naspe dolinu Neretvinu ispod Metkovića. Da je sama voda ovaj tjesnac izdubla, ne bi stijene lijevo i desno bile tako strme.

Da je tu morala biti već pukotina u masi planinskoj, najbolje svjedoči klanac suvoga potoka Bjele izmedju Glogova i Galića. Od vrha Galiča (2019 m.) do dna potoka Bjеле (394 m.) stoji i sada strm, okomit zid 1600 m. visok. Na njemu jedva ima traga eroziјe, a slojevi krečnjaka vide se na zidu, tako da ih sve možeš izbrojiti. Potok Bjela tako je kratak i tako malo vode ima, da apsolutno ne možeš ni zamisliti, da je voda mogla izdubstti užasnu provaliju izmedju Glogova i Galića; ni onda, kad bi predpostavili, da su gore na Prenju bili užasni smetov i ledjenjaci i da potok nikad presušiva nije.

Da je jedna ista prasnaga mogla stvoriti i provaliju izmedju Glogova i Galića i ovaj tjesnac, kroz koji teče Neretva, mislim, da je najbolji dokaz to, što su oboje paralelni. Da su pak sve ove planine u isti mah postale, svjedoči to, što su i na Galiču i na Prenju i na Glogovu, pa i ovdje sa obje strane klanca Neretvinoga krečnjački slojevi svi nagnuti u jednom pravcu prema jugu. Već i taj položaj slojeva svjedoči, da Neretva od sjevera dolazeći nije mogla probiti ovaj klanac, jer bi se podlijevala pod slojeve, pa ne bi mogla nikuda odnijeti odvalina i orušina. Ja sam primjetio po ovim planinama, da voda, gdje god se podlijeva pod slojeve, ne može da prodre kroz brdo, nego većinom propada kroz ponor u zemlju.

Makar svi geolozi tvrdili, da je ovaj tjesnac Neretva izrila i da je ove planine Neretva razdijelila, meni je mnogo vjerojatnije, da je Neretva probila kroz jednu prapukotinu, koja je postala još prije Neretve, onda kad su planine postale. To svjedoči i pravac, kako teče rijeka, prvo paralelno sa planinama, a onda bez ikakva osobita uzroka čini kod ušća Rame koljeno i okreće na jug.

Dva kilometra, kad se podje cestom kroz klanac, dodje se do dva velika izvora, koji su bili jedan do drugoga. Prvi je Perutac, a drugi Praporac, koga sada Nijemci zovu Komadina Quelle po oficiru Komadini, koji je cestu gradio i izvor sproveo ispod ceste. Ovaj izvor prolazi ispod mosta pa čini veliki slap do Neretve, a vidi se osobito lijepo s druge strane, kad se prolazi željeznicom.

Ovako velikih izvora, koji nikad ne presuše, ima po hercegovačkim planinama vrlo mnogo, a koliko sam primjetio, ni jedan ne izvire ispod slojeva, niti ondje gdje se slojevi spuštaju ni ondje gdje se uzdižu, nego postrance od

koso nagnutih slojeva. Voda, što ovdje izvire, dolazi po svoj prilici čak sa planine od snijega, koji tamo kopni.

Tri kilometra ispod izvora ukrštava se drum i željezница preko dva mosta. Željezница prelazi na desnu stranu Neretve, a cesta na lijevu. Tu ima na raskršću han, gdje smo se malo odmorili i piva pili; na lijevoj je strani stara karaula, koja je branila cestu.

Mi nismo prelazili cestom na lijevu stranu, nego smo od hana išli dalje stazom, koja vodi između željeznice i brda mjestimice tako nezgodno, da smo se morali obzirati, ide li voz, jer bi nas željezница mogla prgnječiti uza stijene.

Pošto smo išli tri kilometra, prijedjemo preko jednoga niskoga grebena i svrnemo na desno u dolinu Divlje Grabovice. Put je vodio desno pol sata kroz mladu šumu, na to prijedjemo potok te se popnemo na uzan „Kapski rat“, gdje stajaše lugareva kuća.

Odatle na zapad ukazuje se divna panorama. Dno doline jedno 200 m. široko bješe zasuto sitnim bijelim kamenom i pijeskom, a sa obje strane i u vrhu doline dizale su se strme i okomite, žute i bijele stijene cikćene smrekama, borovima i jelama.

Cijela dolina Divlje Grabovice izgleda kao kakav golemi amfiteater. Ona je kratka, najviše ako ima na dnu šest kilometara; sa tri je strane amfiteatralno okružuju brda sa nebrojenim stijenama, kukovima, vršcima i šiljcima, iza kojih se dižu u vis pravi zidovi u visinu do 1800 m., dok je dno doline samo 300 m. visoko nad morem. — Šteta što je sve bilo kao u magli, pa nisam mogao slikati ovu veličanstvenu dolinu i više nije Račve, Medved i Preslicu, kukove, onda, kad ih sunce obasja.

Nije moguće da je ovo sve postalo uslijed denudacije i retrogradne erozije, nije moguće da je ovo izdubla voda, koja je sa ledenjaka odozgo dolazila; nije moguće da je sve to postalo time, što su se stijene na izvoru Grabovice trošile i lomile. I tu je morala biti popriječna pukotina već onda, kad se planina izdigla, a erozija je i to sve zaoblila i raširila.

Dolje kraj Grabovice ispod Crnoga vrha ima nekoliko siromašnih turških kuća. No mi nismo silazili, nego smo okrenuli desno pa preko kose opet u drugu pitomiju dolinu, gdje je bilo malo polje kukuruzom posijano. Prešavši ovdje mali potočić podjemo u selo Divlju Grabovicu, u kojem ima oko 20 turških siromašnih kuća, koje su sve medju voćkama, tako da se od oraha, šljiva i krušaka jedva vide. Selo je pod Plasom zaklonjeno od sjevera.

Kako je bilo već oko podne, zaustavimo se kod prve kuće, da u hladu otpočinemo. Moga konja morali su potkovati, jer mu je jedna ploča spala.

Dok sam ja jeo pečenja i sira, dotle je naš domaćin počastio moje pratioce a svoje poznanike mlijekom i kajmakom. Moji Turci nisu od mene nikakva jela htjeli okusiti osim hljeba. Poslije ručka pekli smo crnu kavu, pili vode, sjedili i razgovarali.

Ovdje u Grabovici, gdje je priroda tako divlja, ljudi su pitomi i ljubazni,

pa se rado razgovaraju sa strancem. Žene ne pokrivaju lica i ne kriju se od ljudi. Sa mojim pratiocima su se slobodno razgovarale, samo su se ispred mene malo stidile i uklanjale. Žene nose haljine i čakšire od sukna, koje same tkaju od ovčje vune i valjaju u stupi, pa ih i same kroje i šiju. Na nogama sve nose opanke od sirove kože, svaka ima pregaču a na glavi nose kapu sa gjerdanom od novaca kao i katolikinje.

Odavde je vodio put izmedju kuća malo uzbrdo do jedne nove lijepe kuće, gdje su svi ukućani i muški i ženski sjedili u hladu pa se odmarali. Od posljednje kuće svrnetemo na lijevo preko potočića i izadjemo nad jednu nijivu na brežuljak, sa koga je bio divan izgled niz dolinu prema Glogovu, koje je u polumagli bilo.

Do sada smo se svega popeli 300 metara visoko nad morem, a sada nam je ostao najteži dio puta, da prijedjemo do Kulidžanova stana. Trebali smo da pokraj 2045 m. visoke Drinjače preko zloglasne „Strmenice“ izadjemo gore na „Pode“, gdje su lokve u visini od 1900 m. Imali snio dakle da se penjemo još 1600 m. prije nego što stignemo na konak. Kako je bilo već 2 sata po podne, Turci su proricali, da ćemo ostati i nećiti na Strmenici gdiegod pod stijenom.

Išli smo dosta naglo, ma da je put vodio vrlo strmo uz brdo. Bukova šuma, kroz koju smo prolazili, bila je sva obrštena od „gusine“, sve do visine od 800 m. Gora je po drugi put počela listati.

U visini od 600 m. naišli smo na izvor dobre vode, gdje smo malo stali, pili i odmorili se. Dvjeta metara više uz brdo bila je velika pokošena gorska livada, gdje smo sreli 30 Turaka, koji su opravljali put na planini pa se vraćali kući.

Odavde je šuma bila već poštanjena od gusine. Oko 4 sata poslije podne izadjemo na livadu u Žljebu, iznad bijelih stijena. Tu se prošle godine odmarao bosanski namjesnik baron Albori, kad je lovio divokoze. Tu pod kukom okićenim borovima i jelama stanemo i mi, da se izduvamo. Ja sam odlazio nad provaliju i gledao prema jugozapadu veličanstvenu dolinu Divlje Grabovice i visoke stijene, što je okružuju. Izlazio sam i na drugu stranu prema sjeveru, pa sam gledao čudnovate kukove, „Stogove“, 1330 m. visoke ispod još više Drinjače. Vješte oči mojih pratilaca opaziše na jednoj čistini gore divokozu. Pričaše mi, da je tu medj kukovima oko Stogova lani ubijeno više divokozu.

Morali smo se žuriti. Od Žlijeba išli snio stranom sve do provalije, koju je izrio potok. Odatle počinje put uz „Strmenicu“. Put je u kratkim okućima krivudao i penjao se naglo uz brdo. Ja sam više puta na kakvoj okreti stao, da malo razgledam oko sebe; ali se dugو nije moglo ništa vidjeti, jer smo neprestano išli kroz staru bukovu šumu.

Išli smo dobra dva sata uz brod sve kroz gustu goru. Tek u visini oko 1600 m. počinje se gora razredjivati. Bukve po malo nestajaju, a zamjenjuju je jele i borovi. Mnoga su se već drva osušila, pa se već kroz šunu vidi. Kako

smo išli na jednu okret, gdje je bila čistina, zaustavim se, da odavde sa visine slikam zidinu Medveda i Preslicu, koju je sunce sa zapada obasjalo.

Bilo je već pred veče, kad smo izišli iz šume pod Drinjaču u pašnjake, gdje je sama trava i niska klekovina medju stijenama. Ovuda ima vrlo mnogo divokoza, i mi smo nekoliko vidjeli, ali bijahu vrlo daleko.

Kad smo se uspeli na Pode 1900 m., već je lakše bilo, jer je dosta „lokve“, gdje je velika vrtača puna snijega. Kako je snijeg kopnio, svuda oko snijega je bilo vode, ali nije dobra za piće. Tu su bili nekad stanovi, ali je sad sve pusto. Mjesto se zove i danas još Stanište, a kolibari su odavle zbog gromova morali uteći na niže mjesto.

Od lokve smo išli malo nizbrdo pa otišli preko jedne kose, koja se od Velikoga Vilinca (2116 m.) pruža prema istoku. Pravljen put vodio nas je sve do izvora više Spasinoga stana u jedno uleglo mjesto u visini izmedju 1700 i 1800 m. Tu su dvije planinke po vodu došle, pa nas one odvedu do Spasina stana, gdje stigosmo u sam mrak.

Ovdje nas nisu mogli primiti na noćiste, jer je u stanu bilo 15 odraslih čeljadi, pa nije bilo prosta mjesta. Ne ostade nam ništa nego da po mraku idemo dalje u Kulidžanov stan preko kršja i kamenja. Put su nam pokazivala dva mladića iz Spasina stana.

Ovo pola sata bio mi je najteži dio puta. Kako nismo noge polomili, sam Bog zna. Stijene i kamenje jedva smo vidjeli u mraku, svaki čas je nogu zapela gdjegod u škripu i zaglavila se i oskliznula na stijeni. Turci u opancima su lakše išli nego ja, ali sam se čudio konjima, kako su se spuštali niz visoke basamake i kako nisu noge izderali u ljutom škripu. Meni se put otegao dugo, i ja mislim, da sad Kulidžanov stan nije više tako blizu Spasinoga stana kao što stoji na mapi zabilježen, nego da je mnogo niže u rupi, gdje je na karti zabilježena kota 1605. — Bilo je 9 sati, kad tamo stigosmo.

Kod Kulidžana ne bijaše od muških nikoga starijega. Stanarica Kulidžanuša nas primi na konak dobrovoljno i odmah nas odvede u stan, da se ogrijemo. U starice bijaše sin momčić od 16 godina i malo mlađia kći. Osim toga bijahu tu i još tri čobanice od drugih porodica.

Ovdje stanovi nisu ni malo lijepi ni ugodni. Četiri niska zida od suhog naslaganoga kamena, svuda se može provući zmija i miš. Krov je sasvim položit, načinjen od bukovih dasaka, tek sjekirom otesanih. U stanu se ne možeš ispraviti, a na vrata se moraš dobro sagnuti.

Nasred kolibe gorila je vatrica od suhe klekovine; da se bolje svjetli, metnu na vatru po jedan komad borovoga drveta. U tome ima smole pa svijetli, i za to se zove luč ili lučevina (cd latinskog lux). Kad hoće da gdjegod traže u budžaku štogod, pripale mali lučak, iver od lučevine. U stražnjem dijelu kolibe su škipi sa mlijekom i kace sa kajmakom, kotlovi, mijehovi i druge sprave. Postelje nema nikakve, nego se prostre struka po podu pa se tako spava.

Sjedili smo dugo i razgovarali o svačem. Turci su spominjali, kako je stara Kulidžanuša, svekryva naše domaćice, bila zlogovorna i kako se svadila još za turskoga vakta jedared sa tri Turčina Jablaničana, kad su išli da love, pa svrnuti njoj u stan, i kako bi bila poginula, da nije ženska glava. Bili smo gladni kao vuci. Domaćica nas sve počasti mlijekom i sirom, pa dok smo mi večerali, morala nam je pripovijedati, kako prave bijeli smok za zimu.

Kad se mlijeko pomuze pa se svari, razlijie se na škipe (plitke drvene činije), dok se ne uhvati kajmak ozgo na mlijeku. Kajmak se kupi u kacu pa se „uzljuti“ (ukisne), a onda se spe u kotao pa se miješa (bez vatre) „paljačom“ (velikom varjačom). Maslo se time zbije u „bublu“ i meće u mijehove, a ono što ostane, „mlaćenica“, stavi se na vatru pa se provari, i to je „urda“, koja se odmah jede sa „hljebom“.

Kad se sir pravi, skorup (kajmak) se prvo odijeli i metne u kacu, a mlijeko što ostane, „varenik“, umlači se pa se metne u njega sirište („pelica“); čim se usiri, sir se ocijedi i meće u mijeh, a surutka se daje ovčama i kozama ili se prosipa.

Pored ovoga stana bila je još jedna „stanina“, stari stan, u kome se ne živi više, nego se u njem drži gotov sir i kajmak za zimu. Ja otidjem onamo, da u mraku promijenim fotografске ploče. No krov na stanu i vrata tako su hrdjavi bili, da je mjesec sa svih strana svijetlio u stanicu. U jednomet budžaku na mješinama punim sira izvadim iz kazete stare ploče i metnem u kazete nove; poslije sam se uvjerio, da im mjesičina nije ništa škodila.

Ona dva momka, što su nas dopratili iz Spasina stana, mora da su bili zaljubljeni. Jedan je sobom ponio diple sa mijehom kao gajde, pa je sjedio s nama poslije večeri i dugo svirao sjedeći pored mene; njemu preko puta sjedile su sve četiri cure, rumene, jedre, lijepe, jedna zdravija od druge. Momak je na diple samo neke trile izvadiao a nije umio nikakove arije da odsvira. Meni se čini, da ni same diple ne valjaju za muziku.

Moji Turci dobiše svaki po jedan debeli „biljac“ od vune pa izadioše na polje, polijegaše po travi i zamotaše se u biljac preko glave, da spavaju. I meni je već dosta bilo dipala pa reknem domaćici, da bih spavao. Dadoše mi dva biljca, jedan poda me a drugi, da se pokrijem.

U kolibici ostade samo stanarica i njena mlada kći, a sin i tri čobanice uzeše svako sebi po jedan biljac pa odoše na polje, da noće kraj ovaca i koza. Oprostio se i ona dva momka iz Spasina stana pa i oni odoše.

Ja još nisam ni zaspao, a starica polako ustade i otvorila vrata pa izadjе na polje; podugo se nije vratila. Ja risam mogao zaspati, nego sam upro oči na vrata, da vidim, hoće li tkogod doći. Kad se domaćica vratila, zapitam je, što je izlazila. „Išla sam da očeram ona dva vraka kući, da puste čobanice na miru spavati.“

Ja sam ležao na bukovoј daski, i ma da je poda mnom bio pređvostručen biljac, dobro sam se nažuljio. Ovaj narod cij svoj vijek provede tako spavajući na daski ili na zemlji.

Drug i dan 30. srpnja 1907.

Osvanuo na planini divan dan. Kad smo mi poustajali, sunce je već obasjalo okolne vrhove. Ovce i koze već su poustajale i šetale oko stana. Ovaca je bilo nekoliko stotina.

Stanarica će nas častiti sa maslenicom. Htio sam da vidim, kako se pravi, pa sam sjedio kraj vatre i gledao. U jednu veliku tavicu navali domaćica kajmaka i dolije vode, pa sve dobro soli i miješa, a kad se to ugrijalo, domeće kukuruzna brašna; kad se to zgusne, opet dodaje masla i načini „maslenicu“, neku mamaljugu ili palentu, koju smo svi mi pa i ja u slast jeli.

Prije nego što ćemo poći namjestim cijelo društvo na torini pred stanom pa ih za spomen slikam, onako kako su se smijali. Domaćici dam pet kruna za gozbu.

Sunce je već visoko odskočilo, kad smo krenuli na put. Staza je vodila uz brdo upravo na zapad do raskršća. Desno se ide na „rišćanske stanove“ u uvali, južno pod Vilincem. Mi okrenusmo na lijevo prema Velikoj Čvrsnici. Htio sam da vidim onaj najviši vrh, pošto sam već Vlinac video, da je golo, zaobljeno brdo. Profesor dr. Cvijić veli, da mu je tjeme od crvenoga jurskoga krečnjaka.

Put vodi kroz pustoš i goliš. Polagano smo se penjali krivudajući između stijena, a kad izdjosmo u visinu iznad 1880 m., bili smo na jednoj povoljnoj visoravni. Tu ima puno malih plitkih vrtača. Snetve i bunaraste vrtače, u koju ovca može upasti, nigdje nismo vidili. Velikih škrapa ni ljutoga krša nema. Na površini je dosta sitan kamen i bus od trave, a mjestimice grupe od starijih poleglih klekova sa mnogim dugačkim, savijenim, suvim granama. Tu možeš nabratiti dosta suvih drva za vatru.

Ovu visoravan nadvisuje na sjeveru goli Vilinac a na jugu prediel Velike Čvrsnice, u kome su pred nama bili najveći vrhovi 2198 i 2228 m.

Htio sam da se popnem i na najviši vrh Čvrsnice planine, ali kad sam onamo došao, iznenadio sam se, pošto sam video, kako je sve nešto obično. Zadovoljio sam se, da odavde fotografišem greben. Na njemu su dosta zaobljeni vrhovi. Pod najvišim vrhom ima cirk od staroga glečera. Od vrha plaza je okrunjen kamen do dna cirk-a, koje je pokriveno snijegom. Kao što se na slici vidi, ima gore na Čvrsnici oko 50 većinom malih snježanika po plitkim vrtačama. Pupčasta mjesta izmedju vrtača obrasla su klekvinom pa se na slici crne.

Tko ne uživa u veličanstvu prirode, tomu ova pustinja i ova monotonija i vjetar ovdje na visini od 1900 m. brzo mora dosaditi. Nisam ni ja dugo ostao, nego se vratim dolje na stazu kod konja, da podjemo dalje vrlo nezgodnim putem, preko rupa i kamenja.

Pošto smo u jednoj vrtači na pištetu pod snježanikom našli dosta bistre studene vode i napojili konje, okrenemo stazom prema sjevero zapadu. Kad predjosmo preko nekoga sedla, ukaza nam se divan prizor.

Daleko od nas plavila se u polumagli Vran planina, dolje pod nama se crnila zaobljena brda obrasla gustom klekovicom, a neposredno pred nama bijelo se dugačak snježanik — pravi glečer. Odmah od naših nogu spuštala se dosta strmo prema sjeverozapadu 50—100 m. Široka dolina kao kakva vodojaža i klanac. Od gore do dolje bješe dno doline zaravnjeno bijelim čistim snijegom. Ja tako veliki snježnjak još nisam vidio. U širini bješe 50 m po negdje, a u dužini valida čitav jedan kilometar, čak skoro do onoga mjesta, gdje se na karti putevi sastaju na zaravanku ispod 1800 m.

Snijeg je bio krupan i dosta tvrdo sabijen. „Strepalo se“ vele ovdašnji ljudi za taki snijeg, kad se slegne i sabije. Staza je vodila upravo do snježanika a po snijegu ne bješe nigdje traga ni od čovjeka ni od živinčeta. Očevidno davno nije nitko ovuda prolazio. Po snijegu se nije moglo dolje upravo ići. Ja sam morao pete zabadati u snijeg. Snježanik je bio tako tvrd, da je nosio i čovjeka i konje, a noge nisu ni za tri prsta upadale u snijeg, koji je na površini kopnio od sunca. Moji Turci sa klizavim opancima morali su voditi konje niz brdo vijugajući, a ja sam stao nasred snježanika i slikao ih.

Kad smo sišli na kraj snježanika, vidili smo, kako ispod snijega izvire mali potočić kao ispod kakvoga pravoga snježanika.

Za malo izadijemo dolje na pravi put i okrenemo lijevo preko neke visoravni pune vrtaca i obrasle prastarom klekovicom. I ovdje je bilo po zemlji mnogo debelih stabala i suhih grana; i ovdje smo naišli na jedan snježanik pod Velikom Kosom.

Za malo pa se počnemo spuštati niz brdo vododerinom, kojom se odlijeva voda, što dolazi sa grebena između Draga Kose (2217 m.) i Čvrsnice (2228 m.) onda se okrenemo na desno u dragu između dva kuka. Pod Borševačkim kukom bilo je mnogo odlomljenih stijena, a šuma je bila vrlo rijetka, ovdje ondje po koje drvo.

Više nego 500 m. spuštali smo se, dok izidjosmo na čistinu; najposlije dodjosmo u poravno mjesto, u neko široko, plitko, poveliko korito, kome je dno sa svijem ravno, uzorano i posijano. Tu su dva stana, kraj kojih stanemo, da se odmaramo, jer je već podne prevalilo; konje pustimo, da po košenoj livadi pasu.

Ovdje u koritu pod Borševac-kukom (1776 m. na karti) ručali smo i slikali ovaj predio. Žao mi je bilo, što nisam mogao slikati, kad je ovuda malo podalje od nas prošao jedan mladić i gonio dva jaka vola u jarmu, za koji je bila vezana velika otesana jelova greda. Toliko sam putovao po planinama pa još nikad nisam vidio, kako po ovome kamenu, gdje nema puta, snose iz šume grede; a sad sam to prvi put vidio, pa nisam mogao slikati, jer mladić nije htio da pričeka, dok ja udesim aparat, nego je gonio dalje, ma da sam mu nudio forintu, da stane i da ga slikam. Greda je otesana već u šumi, pa tanji kraj grede nasalone i svežu gore nad jaram, a deblji kraj se vuče po zemlji.

Zaželio sam se, da iđem na ražnju pečene janjetine, ali janjetci ne bjehu

kod kuće nego podalje u planini. No Turci kad doznaše, da hoću da kupim janje, ponudiše se odmah da ga donesu, ma da su umorni bili. Poslije jednoga sata vratili su se sa debelim velikim janjetom, za koje sam platio stanaru šest kruna. Osman beg zakolje janje, ali kad je vadio drob, nije pazio dobro pa ga je malo „ogrizio“ t. j. presiekao crijevo tako, da je pošao „griz“ napolje. No to nije smetalo; crijeva i bijelu džigericu i slezinu ostavili smo domaćini, a janje neoderano metnemo u vreću pa u sepet na konja, jer ovdje nismo mogli sediti i peći, pošto bi se zakasnili pa ne bi stigli na konak na vrijeme.

Iz Boriševačkoga korita okrenemo pašnjakom preko brda, što je na karti zabilježeno sa 1273 m. Sa toga Boriševačkoga brda lijepo se može pregledati cijela dolina i Dugo polje između Vran planine i Čvrsnice i veliko jezero Blidinje.

Između Vran planine i Čvrsnice ima 3-4 km. široko polje, koje je nagnuto od sjeveroistoka prema jugozapadu a dugačko oko 15 km.

Gornji, viši dio nije sa svijem ravan ni jednak. Duž Vran planine je najravnije uzano Dugo polje, jedva jedan kilometar široko. Tuda prolazi glavni put i tu su mnogi stanovi. Istočno od Dugog polja ima široka kršna zaravan, Rudopolje i Badnje, sa glavicama oko 1250 m. visokim i mnogim stanovima.

Jugozapadni dio polja sa svijem je ravan kao dlan, najviše kape su u njemu 1184—1194 m. Ovo je od vajkada bilo dno velikoga jezera, u koje se kupila voda sa okolnih brda Vran planine i Čvrsnice.

Jezero Blidinje zauzima najjužniji i najniži dio polja, južno od gole Boroće Glave, koja se kao predbrežje spušta od Vran planine sve do same vode. Blidinjsko jezero nije uvijek jednako veliko. Kad zimi malo snijega padne i kad je ljeti velika suša, onda je jezero najmanje, od prilike jedan kvadratni kilometar, a oko vode je dosta blata. Prošle zime palo je vrlo mnogo snijega na planini, a i proljeće je bilo dosta kišovito, pa je sad Blidinje neobično veliko jezero i najmanje 4 kvadratna kilometra, tako da voda dolazi čak pod Čvrsnicu.

Blato oko jezera zovu ovdje „blina“, a tako isto i u cijeloj okolini i Turci i katolici. Gdjegod smo kušali doći do jezera, blato je bilo plitko, ali ga ipak ima toliko, da se voda sa svijem zamuti. Goveda i konji zagaze duboko u jezero, kad hoće da piju vode.

U cijelom ovom polju oko Blidinja žive sve sami katolici i to samo ljeti, ali ima nekoliko koji i prezime. Hajvana (živine) imaju dosta, osobito su im lijepa goveda, krupna i debela. Ima po polju i po dolcima dosta ravnih mjesto, koja se oru pod ječam, a ima i krumpira nešto.

Kad smo prešli preko Boriševačkoga brda, spustimo se dolje u ravnicu, gdje je bilo nekoliko kuća ili koleba. Nad četiri niska zida podiže se na svakoj kući strm krov od slame na sve četiri strane. Drva, što vise sa dvije dugačke strane krova, sigurno su za to obješena, da vjetar slamu ne kida. Na kući nema nigdje prozora, samo su sa prednje strane mala niska vrata.

Put je vodio ravnicom između nivoa pod brdom lijevo i između jezera

i blata desno. Hiljadama ovaca i goveda došlo je dolje na vodu; jedni su gaziili po blatu, a drugi su bili do koljena u vodi. Na jednome mjestu, gdje nije bilo mnogo blata, nagonimo konje na jezero, da napojimo; ali je vjetar duvao upravo na nas pa su zapljuskivali poveliki talasi, tako da konji nijesu htjeli da piju, ma da je voda sa svijem čista bila.

Kad smo došli kod stanova u Ivan-dolcu, zatečemo neke ljude, gdje kopaju neku veliku duboku rupu i izbacuju zemlju i blato. Oni nam pričaju, da traže ponor od jezera. Na tome je mjestu prije voda otjecala pod zemljom a onda je jezero mnogo manje bilo. Sada se ponor sa zemljom zagušio, tako da voda ne otječe, pa je jezero postalo vrlo veliko. Ovi su sada htjeli da raskopaju i prošire stari ponor, pa onda da navedu vodu iz jezera tako, da voda otječe i da se jezero osuši pa da oru i siju po dnu jezera. Ipak jezero sa svijem odvesti ne bi mogli, jer je dno jezera u srijedi nekoliko metara dublje nego onaj ponor. Našli su bili već i grede polu istrule tamo gdje je bio star ponor, pa su bili veseli, da su dobro kopali na onom mjestu, gdje im je rekao jedan starac, da stoji ponor. Slikao sam ih.

Odatle podjemo pored jezera, koje je sasvijem do brijega. Sa zapadne strane slikamo jezero s pogledom na Ivan-dolac i Čvrsnicu, a dalje sa kamjenja, što je nasuo jedan kišni potok, slikamo jezero sa pogledom na Borovu Glavu i Vran planinu.

Bilo je već oko 5 sati poslije podne, kad se oprostisimo od lijepog Blidinja i podjosmo uz brdo preko kamenja po koritu suhog potoka, pa onda svrnuv na lijevo ispred stanova „Bare“ preko kose pored Vitrenjače i oblike kose. Išli smo uz brdo niz brdo i srdili se, što je tuda pravljen put preko krša, kad je mogao ići ravnije dolcima, gdje je trava i bus. Tri sata smo prolazili kroz pravu Hercegovinu; sve je gola neka visoravan sa glavicama i dolcima i vrtačama. Po brdima je gol kamen, a po dolcima lijepa paša. Na nekim mjestima zabodenii su direci, da se zimi može naći put. Ovaka monotonija umori u čovjeku i srce i dušu i jedva dočekasmo, kad izadiosmo već u sami mrak na „Raskršće“, gdje se krste putevi od Trpanca i Rakitna za Mostar i za Drežnicu.

Raskršće je u visini od 1300 m. blizu jednoga izvora. Tu su sad tri kuće katolika i han Markote handijije; to je sve nova naseobina, jer nije zabilježena na mapi.

Čim smo došli u han umorni i žedni, navalimo na pivo, i baš je dobro bilo, što nije studeno sa leda.

U hanu je gorjela velika vatrica, na koju moji pratioci nabacaju suhih drva, pa pošto odsjekoše ražanj i odraše janje, odmah počeše peći.

Dok se janje peklo, mi smo sjedili sa handijjom pa pijuckali i razgovarali. Bješe u hanu još dva gosta, dva vojnika rezervista iz Livna. Oni su pozvani na vježbe, pa pošto su siromasi, idu pješice iz Livna do Mostara. Jedan se od njih zvao prezimenom Kozomor i toliko me je zapitkivao o caru i

carevini, o Evropi i Aziji, da mi bude dosadno, pa sam u sebi pomislio, da bi još bolje bilo, da se zove Ljudomor.

Dok sam promijenio ploče u jednoj mračnoj komori, i janje je bilo gotovo. Podijelimo bratski nas sedmorica; jedva je dosta bilo. Mojim Turcima nije baš bilo pravo, što smo sve častili.

Poslije obligatne kave legnemo spavati, kako je tko mogao. Ja sam dobio mjesto na handijinoj postelji sa svijem dobro.

Treći dan 31. srpnja 1907.

Osvanuo je lijep dan i mi smo ustali prije, nego što je sunce iza brda izašlo. Vode je bilo dosta i za piće i za umivanje. Poslije kave slikali smo han i handiju i moja tri Turčina.

Svi rekoše, da od Raskršća do željezničke stanice u Drežnici nema više od sedam sati hoda, a ja sam računao, da ćemo razgledajući i slikajući trebatи i deset, pa tako je i bilo.

Prošlo je već pet sati kad smo se oprostili sa Markotom i otišli dolje kroz šumu niz dragu. Put je bio lijep i mekan, puno lišća po zemlji, pa smo brzo išli i obišli nekoliko ljudi, koji su dolje na drežničke mlinice gonili žito na tovarnim konjima.

Draga između Karauše na sieveru i Rakitskog Gvozda na jugu dosta je uzana i vrlo strma. Gornji dio je pod šumom a dno drage izderano je od vode, ali ljeti nema potoka.

Kad smo išli jedno četiri kilometra niz brdo, izadjemo iz šume u šipražje, a preć nama se ukaže divna panorama, Drežnička dolina u jutarnjoj magli. Osobito se lijepo vidjelo predgorje Tmorca i Čabulje planine, kako se prema sieveru spušta do Drežnice. Predgorje Čvrsnice planine, što se prema jugu spušta, nije ni blizu tako strmo i raznoliko. U cijeloj Drežničkoj dolini nema stare šume, nego je sve obršteno. Po dnu doline svijetli se voda rijeke Drežnice na suncu i daleko se vidi, kako se vijuga.

Dolina Drežnička ide pravo od zapada na istok i duga je oko 30 klm. Kad pogledamo, kako svi slojevi padaju od sievera prema jugu, i kad promotrimo užasne strme i okomite stijene na sjevernom rubu ispod planine Čvrsnice, onda moramo pomisliti, da je i Drežnička dolina isto tako kao i Neretvin klanac jedna prapukotina, koja je postala onda, kad su se planine izdigle. Rijeka Drežnica našla je gotov put, a mraz i voda, erozija i denudacija modelirali su samo ovu prapukotinu, zaoblili su vrhove i prorili popočne doline osobito ispod Tmorca, Ošljara i Čabulje. To je moje skromno mišljenje. Dopuštam, da je retrogradna erozija stvorila dragu više izvora Drežnice.

One okomite zidove na rubu ispod Čvrstice planine nije mogla stvoriti erozija; tu su slojevi prosto prelomljeni od gore do dolje, još kad se planina izdizala, pa se i danas vide na zidu „pasovi“ t. j. slojevi malo promijenjeni od erozije.

Da je Drežnička dolina prapukotina, svjedoći i to, što su slojevi od Čvrsnice nagnuti prema Drežnici, što najveći izvori dolaze ispod Čvrsnice i što je tu ipak retrogradna erozija neznatna. Na Ošljaru i Čabulji stoe slojevi nagnuti od Drežnice prema jugu, strše u vis, pa tu nema velikih izvora, a ipak je denudacija i retrogradna erozija daleko veća.

Na putu snio sretali mnoge Turkinje iz Drežnice i žene i djevojke otkrivena lica, kako nose na ledjima drva iz šume i sijeno.

Sa svim dolje u drži teče potok, na kome ima desetak malih mlinica. Voda od potoka navedena je tako, da ide od jedne mlinice do druge. Mnoge su mlinice stajale bez posla i bilo je nekoliko i pustih i opalih.

Duž potoka i rijeke Drežnice ima mnogo njiva zasijanih kukuruzom. Pošto je zemlja puna krečnoga kamenja i ne drži dobro vlage, vrijedne ruke Drežničana sprovele su kroz kamenje na sve strane vodu preko kukuruza.

Kad smo sišli ondje, gdje se sastaje potok Laolača i Dušna rijeka, što izvire ispod Sinjeg Rata pa čine rijeku Drežanku, stanemo, da se u hladu pod jednom stijenom odmorimo i doručkujemo.

Ja sam jedared već bio ovdje 1891. godine, kad sam sa komisijom iz Mostara došao, da iskopamo iz groba Marjana Topića Rakićanina, koga je jedan Turčin sa čuprije oborio u Dušnu rijeku pa ga voda odnijela pod mlinicu. Grob je i sada tu bio, a mlinica je napuštena i razrušena.

Odavde sam slikao Sinji Rat sa njegovim stijenama i točilima bijelog okrunjenog kanjenja i usovine ispod Ramac kose.

Put je dalje vodio kroz kukuruze i vinograde pored nove džamije, koja je sagradjena više nalik na crkvu. Prije 16 godina, kad sam tu bio, nije bila tu.

U selu Zagrednju stanemo kraj jedne turske kuće, da se odmorimo i kavu popijemo. Za kućom u dvorištu sjedile su mnoge lijepe Turkinje, mlađe žene i djevojke.

Odavde smo slikali pogled na Dragu, iz koje smo došli, i preko puta jarugu Neomaču ispod Tmorca. Turci pričaju, da je tu jedna gospoja dolazila, da rude kopa, ali je potrošila mnoge novce i nije ništa našla. Možda je ugalj tražio tkogod.

Dalje smo išli u zavojima na podnožju brda do sela Striževa, gdje ima nekoliko kuća među voćkama, pa onda kroz mlađu opustošenu šumu do jedne drže, od kuda smo slikali stijene između Grude i Crnoga vrha pod Jelenkom u Čvrsnici.

Odatle nas je put izveo na jednu visoravan, sa koje smo prvo slikali Ošlijar sa druge strane Drežnice i Krupnu Navalu pod Čabuljom, pa smo onda otisli u dolinu Radobolju i slikali divnu Strmoglavnicu sa pasovima na okomitom zidu, koji je okićen jelama i borovima.

U drži Rodobolji odmah kraj puta ima izvor, ali je malo vode bilo u

njemu. Sjećam se, da smo ovdje 1891. vode pili i čudili se romantici Strmoglavnice.

Planina je i dolina ovdje tako lijepa, da ne znah, kuda da gledam i u čem više da uživam. Sa lijeve strane Drežnice diže se odijeljeno Strop (1231 m.), a na desnoj strani Drežnice predgorje Čabulje planine, u kojoj je najviši vrh Ošliar (1682 m.), tako je lijepo i tako divlje-romantično, strmo, razderano, jarugama i dragama ispresjecano i raznoliko, da svaki čas moraš stati, da gledaš one vrhove, kojima već imena kazuju, da su neobični. Tu su: Tmorac, Šija, Nava, Ošliar, Račve, Samograd, Janjeća glava, Stol i mnogi drugi. Tu ima devet dugačkih draga, koje sa vrh planine do rijeke silaze, a male dražice i točila ne može nitko ni izbrojati. Sve je lijepo zeleno, i ako nigdje nema prastare šume, osim gore, gdje ljudi ne sijeku. Mogao sam dvadeset slika načiniti pa da ne znam, koja je ljepša.

Ispod Stropa vodio je put kroz šipražie preko nekog crnoga krečnjaka dosta ravno sve do sela Žliba, koje leži u jaruzi, što je izrila voda, koja sa planine čak od Petralja Stropu iza ledja dolazi. U Žlibu ima nekoliko turskih kuća i siromašna džamija.

Od Žliba je blizu selo Donja Drežnica, u kojoj ima desetak kuća katolika i mala crkva.

Žurili smo se, jer je bilo već poslije podne a u 4 sata stiže željezница. Imali smo do Neretve još četiri kilometra. Put je vodio većinom blizu vode. Dolina je ovdje dosta široka a pred ušćem se opet sužava.

Na vrijeme smo došli na ušće, gdje je željeznička stanica. Pili smo još kave i jeli dinje i odmorili se.

Ja sam svojim pratiocima platio piešacima po 14 kruna, a onima, koji su konje poveli po 16 kruna svakom za ova tri dana, svega 46 kruna. Niže mnogo, jer su svaki dan prešli 30—35 kilometara po najgorem i najtežem putu, a dva dana nisu u podne skoro ništa jeli, jer smo se žurili.

Kad sam ušao u željeznicu, u mojim kolima mučio se jedan putnik od bola, jer mu je u oko upao komadić uglja, kad je gledao kroz prozor. Kad sam mu sretno izvadio ugaj iz oka i predstavio mu se tko sam, nasmijao se pa reče, da sam mu prije šestnaest godina kao djetetu u Mostaru i jedan Zub izvadio.

Uživao sam i na željezniци, kad smo prolazili kroz tjesnac rijeke Neretve.

U Jablanici odsjednem, večeram i noćim, pa zorom otidjem na Ilidžu, gdje sam izradio sve slike sa moga puta, da imam za spomen.

Turista, koji hoće da se nauživa prirodne ljepote i romantike, ako ne žali truda i malo troška, možeći istim putem; ne će se kajati.

Dr. Maks Jacobi: Povjesni „razvitak planinarstva sa društveno-zdravstvenog stajališta.“

(Priopćio dr. Fran Gundrum Oriovčanin).

U „Mitteilungen des deutschen und österreichischen Alpenvereins“ 1908. Nr. 11. navodi Jacobi, da je prve pionire u toj kulturno-psihološkoj novotariji vidjela renesansa. Tri su sjajne zvijezde zasjale na nebu humanista, koje su se kanile prastarih praznovjernih predsuda, pa su potražili samotne vrhunce visokih bregova ni za što drugo, nego da uživaju u krasoti prirode. To bijahu: kardinal Bembo, koji se popeo na Etnu, Petrarca, što se usudio otići na Mont Ventoux, i veliki naučnjak i slavni slikar Leonardo da Vinci, koji se već bio uspeo na jedan ledenjak Gotthard planine, što ga je prozvao „Monbosa“. Prometne prilike bijahu još prije jednog vijeka u Alpama tako nedostatne i neuđnjene, da se nitko nije usudio sa ono malo poštanskih puteva saći na drugi put, što u ostalom ne bijaše ni moguće. I zato se ne trebamo čuditi, da je tek poslije probude planinarsko-prirodnoga čuvstva bilo razloga, da se zdravstveni upliv planina znanstveno proučava. Pucima staroga svijeta ne bijaše doduše nepoznata estetska vrijednost planine, ali zdravstvena vrijednost planine spominje se tek kod starijih Germana. Već se u Eddi spominju „ljekovita brda“ (Heilberge). „Svaka će se ženskinja izlijječiti i ponestat će zastarjele bolesti, koja će se uspinjati na vrške bregova“. Za rana su shvatili ozbiljnu vrijednost ljekovitih brdskih izvora, tako: Siloah, izvor na brijegu Zion, nadalje Emmaus; Rimljani su cijenili kupke u Pirenejama, Aix u Savoiji, pa Gastein, Baden-Baden (Colonia aurelia aquensis), Wiesbaden (Aqua Natiace), Varazdinske toplice (Aquae Jassae) itd.

Slavni Galen preporuča onima, koji boluju od bolesti pluća, boraviti na bregovima srednje visine. Za kasnijeg rimskog carstva obazirali se otmjeni Rimljani uz estetiku na vrijednost planine i u zdravstvenu korist. Tako nastadoše naseobine krasnih ljetnikovaca na južnom obronku Alpa, gdje bi patriciji boravili za ljetne zapare. Neki se usudiše te podijoše na visoka brda. Veli se, da se je car Hadrijan 126 g. poslije Isusa popeo na Etnu.

Prolazi gotovo cijelo tsučljeće kulturnoga razvijatka, da se ne može naći jačih tragova, kako se sudi o zdravstvenoj vrijednosti planina. Nitko drugi nego Petrarca opisao je uspinjanje na Ventoux (24. travnja 1336.) oduševljen i krasno, te se ovaj opis ima smatrati kao osnovni kamen planinarstva. Poslije njega se je kao slavni pionir planinarstva u zdravstvenom pogledu pokazao neumrli Leonardo da Vinci. Kulturno-politički napredak podigao je i vrijednost ljekovitih kupki na planinama. Postepeno se zbog zdravstvenih probitaka otvorile najzabitnije dolinice. Dru. Konradu Gessneru, liječniku u Zürichu, imademo zahvaliti prvo znanstveno tumačenje fizioških probitaka planinarstva. U maloj knjižici, što je izšla 1540. god., tumači i korist planinarstva, te piše o čudesnom Pilatusu kod Lucerna i napada praznovjerne predrasude dobrih gradjana Luzerna. Druga dva znamenita Švicara izgradili su

Gessnerova istraživanja; to bijahu Johann Jakob Scheuchzer i Albrecht von Haller, čiji je epos „die Alpen“ prokrčio put otvorenom i slobodnom čuvstvu za prirodu. Jean Jacques Rousseau je u svojoj „Nouvelle Heloise“ majstorski ocrtao okrepljujuće djelovanje planina na tijelo čovjeka. I ovaj je opis u prvom redu djelovao na francuskog liječnika Horace Bénédicte de Saussure-a, koji se je usprkos svih tehničkih poteškoća i usprkos svih duboko uvriježenih predrasuda sa vrsnim vodičem Balmatom iz Chamonixa uspeo na Montblanc, da proučava zdravstveni upliv visokih planina. Sa Saussure-om i Aleksander Humboldtom — koji je naročito proučavao Ande — počinje za pravo reći sistematsko istraživanje „planinskog zdravstva“. Izvanredno dobro uredjena stanica za opažanje talijanskog fiziologa Angela Mossoa u kući „Regina Margherita“ na ledenjaku Monte Rosa kao što i temeljito istraživanje berlinskog profesora Zuntza i njegovih asistenata pokazaše nedavno novi put, kojim valja da planinarstvo udari u socijalno-zdravstvenom odnosu.

Dužnost je svakoga planinara, a još više planinarskih društava, da iz ovih istraživanja crpe, što je potrebno, pa će se divna ideja planinarstva sve to jače proširivati.

Velim u Dalmaciji.

(Opisuje Grgo Petković).

Kad ideš iz Stankovaca u zapad te dodješ k brijegu Pogrebači, stani kod starodrevne crkvice Male Gospe; pogledaj oko sebe, pružiti će ti se pred očima krasni i milatni vidici, sve liepši jedan od drugoga.

Kad se okreneš istoku, pruža ti se takav jedan pogled na „Velim“, jednoć znamenito i bogato mjesto naših staroslavnih Kotara. Do Velima ne će biti više od jedan kilometar puta. Nedaleko Pogrebače opaziš skup kuća. Te su sve kuće plemena Klarića, u kojima sada živi čestiti gazda, stari Bareta Klarić, prvi bogataš cijele stankovačko-velimske okolice.

Klarići su stanovali u starom Velimu, pa se radi velike boležljivosti i pomora pomakoše iz njegamo u zapad i tu osnovaše novi „Velim“, gdje ih zdravlje puno bolje slijedi; jer od jedne nedavno naseljene kuće sad ih ima cijeli mali varoš, dok se prije nikako nisu mogli rasklopiti. Tu ispod Klarića kuća nalazi se i „Grabova ulica“, koja dijeli Velim od Stankovaca.

Pripovijedaju stari Stankovčani, da nazad jedno sto godina bijahu Stankovci maleno mjesto, a Velimnjana tad bijaše dosta, koji bijahu jako silni i zagržljivi. Velimljani ih nisu mogli ni čuti ni vidjeti, te nijedan Stankovčanin nije smio mimo Grabovu ulicu niti korak koračiti, jer tko bi ga koračio, naopako po se. Velimnjani bi ga kao pseto isprebijali!

Tako to bilo onda, a sad se Velimu i trag zameo te mal da nije sasvim

pust. Cijelo velimsko imanje sad uživaju Stankovčani, tako da im njega nije, kako su na slabu položaju a dosta se namnožili, bili bi ljuti siromašci.

Tako Stankovci sad postali Velim, a Velim Stankovci. Što li ga vrijeme radi; kako li se u njemu svakojako preokreće!

Od Grabove ulice za malo časaka eto te u stari Velim. Sad ti pred očima ziju same pustošije. Opaziš tuf mnoge krasne kule zidanice, u kojima su vi-lovali bogati i silni Velimnjani. Pogotovo ti u oči udara kula bratovštine sv. Ante, u kojoj se novac nije brojio, nego okom mjerio, te kula Romčeva i Babića, gdje se je rodio obljubljeni pučki pjesnik otac Fra Tomà Babić. Krasna je to težačka zidanica sa lijepim slazom i avlijom; na žalost sad pusta i prepuštena vremenu, da je ruši i obara. Po njoj se vidi, da su Babići bili ugledni i jaki posjednici.

Velim se nalazi ispod niza malenih humaca povrh polja. Kuća u njemu nema nego desetak, dok ih je prije bila cijela množina, te Velim bijaše jedna od najbrojnijih i najboljih župa (parohija) u ravnim Kotarima. Sve su to bili jaki i ugledni ljudi sudeći po tom, što se nisu zakapali u Velimu, već u manastiru Visoku; da su kakve šuge bili, bome ne bi.

Pučka predaja pripovijeda, kad bi k crkvi išli, ne bi na noge išli, nego na konjima, te bi svake nedjelje na misu najmanje po njih 12 sedlenika dolazilo. Ta je Velim sreća pratila, sve dok se nije dogodilo ovo: Kako su bili bogati i silni, nisu dali fratu misu misiti, dok tih 12 sedlenika ne bi došlo. Jednom fratu to dosadilo i ne htjede ih čekati, već stade misu i bez njih misiti. Al nao-pako po se! Oni došli, a kad fratar misu svršio i iz crkve izišao, zagnu se s njim i riječ po riječ, te ga kao janje nožem zaklaše. Tada ih nainastir visovački prokle, te od onda Velimnjani pomriješe i sve kuća po kuću u njem pusti, dok sasvim ne opusti.

Puk kaže, da biskup izidje i da ga blagoslovi, da bi to prokletstvo s njega sašlo, da bi pomor prestao, te da bi se opet počeo množiti i napredovati.

Prostrano je polje velimsko i na glasu sa svoga roda. Uspijeva u njem dobro žito i pir, a pogotovo kuruz i vinogradi. U njem budu kuruzi kao gora, a vinogradi se orese grožđjem isto kao i lišćem. Zemlja je žutica pjeskulja, te se može u svako vrijeme raditi. Posred polja ide jaruga, u koju se voda salijeva s polja; a uzgor ispod Velima kreću puti, oko kojih stoje visoki brijesti. Tud je voda učinila jaruge i rivine, da je prava opasnost po noći tud proći.

U Velimu su 2 bunara: „Povilar“ i „Velištak“. U Povilaru — pripovijeda se — da je Turkinia, kad su Turci pobiegli iz Kotara, bacila zlatnu preslicu i vreteno. To je bunar, kako vele, dubok, da mu ni dna ne možeš naći.

„Velištak“ je na ulici velimskoj, odmah uz cestu, što ide iz Čište u Ti-jesno.. To je bunar plitak, nema u njemu 3—4 m. dubljine, al vrije i zimi i ljeti, te nikad ne presuši. Voda iz njeg kreće u istok jarugom preko polja te dolazi na selo Dragišće, odklem leti vrcem u Prukljansko jezero. Kako mi se čini, ni u jednom ni u drugom nije voda toliko zdrava, te će biti da je i ona mnogo velimskom zdravlju kriva.

Oko Velištaka su lijepi hladovi, gdje u vrijeme ljeta i proljeća čobani s blagom hlad hladuju šaleći se, igrajući i pjesme pjevajući. Tu u proljeće po njima i kukavice upored jedna drugoj kukaju, kao da žale zlu velimsku sudbinu. U istok velimske ulice povrh polja sami su vinogradi. Iza njih je briješ, gdje iskapaju sasvim lijepu i finu pržinu, posve naliku morskom pjesku. Za tim je briješem crkvica sv. Ante, kojoj nazad kojih par godina narod vrvio na zavjet kao na sajam.

Nazad nekoje godine tu orao jedan hrišćanin iz Čiste te se naljutio na vole i u toj ljutini nemilo i ružno sv. Antu opsovao. Ali čim on psovku izusti, gle čuda od njega: pade na zemlju, stade pjeniti i očima zavrčati, glavom lomiti, te mu se usta na zatiljak okrenu.

U sjever crkvice diže se humac, na kojem bitisaše gradić Velim, gdje se tek razabiru tragovi temelja, kud su kuće bile. Humac je malen; ne će biti više od jedno 150 m. visine. Sav je vrletan i škrapljiš, a iz te vrleti dižu se smreke i grmići, kud Čišćani a kadkād i Stankovčani koze pasu; ipak da je humac malen, vrijedno je na nj se izpeti te po okolici pogledati.

Kad s njega gledaš u sjever, pred očima ti se lijepo povrh strana ukazuju sela „Grabovci“ i „Gačeze“; a na donji kraj lijevo je motriti polje, a po dnu polja strane posute smrekom i crnogoricom. U zapad ti se ukazuje pogledita strana „Zibonoga“, kod koje tek nazireš seoce „Crljenik“, više kojega ti pogled milo staje na briješ „Pogrebaču“ i na „Malu Gospu“, nekoć velimsku župnu crkvu. Otale ti se otimlj oči na selo „Stankovce“ te na krasnu stranu stankovačku, na „Malu“ i „Veliku“ gradinu. Gore opet gledaš Lišane—Ostrovicu“, „Bijelu Vlaku“, „Zažvić“, sve lijepa i mila sela krasne velimske okolice.

Kad pogledaš povrh sebe, malo bliže na očima su ti sela: „Mala“ i „Velika Čista“ a ispod njih ti lijep pogled pada po širokoj ravnici, punoj smreke i grmlja. Kad tu ravnici gledaš i motriš, kolika ti se mila i sveta uspomena u duši javlja! Tu nazireš tek okom dva breščića blizu jedan drugoga. A što je to? To ti je brate groblje: jedno tursko, drugo vodičko!*) Godine 1645., kad se Turci digoše na ravne Kotare, ta se ravnica nakvasi rujne krvce. Tu bijaše velika gušča i gora, kroz koju odozgor vodio put. Znali Vodičani, da će Turci tud proći, te ih u busiji tude dočekaše i na nje živi oganj oboriše. Potukoše ih tu, a što ostade, mahom uz brdo glavom bež obzira pobježe. Vodičani tad mrtve sahraniše: svoje s donje strane, a Turke s gornje strane. Malo groblje vodičko je, a ono veliko tursko je. Starac Milovan, naš omiljeni pjesnik o. Fr. A. Kačić, ovjekovječio je to vodičko junaštvo s pjesmom, koju ovako lijepo završuje:

„Ne čudim se gradu Šibeniku,
Jer je ono soko na krajini,
Već Vodicam, selu u kraj mora,
Kako se je Türkom obranilo,
Bez nikakve moći i pomoći
Bez galija i bez lumbarada“...

*) Vodice su kod Šibenika. Tad bijaše malo selo, a sad je prilično lijep varoš.

Otale je lijepo pogledati u istok. Tu ti se na divnju položaju ukazuje strana „Dragišić“, gdje nekad bijaše gradić i tvrdja Dragišić. Više nije je lijepo pogledati na starodrevnu crkvicu sv. Jurja, otkle uživaš, kad pogledaš na „Prukljansko jezero“, koje se onamo za stranama lelja i modri; gdje, kako narodna priča priča, gospodin Bog pokara bogatoga gavana i potopi njegove dvore.

Velim spada skradinskoj općini, a Šibeničkom kotaru. On je uprav na kraju skradinske općine, a sa župom pada pod Stankovce. Spominje se u izvješću XVI. vijeka: Vi e un luogo nominate Lucha superiore, nella pual parte é il castello Velino (Ljubić, Mon. XI. 243.) i opet kasnije: Velin picolo loco murato et un poco di fortino. (Starine XIV. 183.).

O nj su se često gonili Šibenčani i Turci, dok najzad im ne podje za rukom te sasvim Turke god. 1684. iz njega istjeraše. Od te godine toliko pust stoji.

Glavna i najbolja plemena u novije vrijeme bila su u njemu ova: Romci, Gusari, Babići, Prasice, Kereši, Tavulići, i Terzilići. Babići, Prasice, Kereši, Tavulići i Terzilići pomriješe. Romac se iseli u Vukšić, a Gusare prognaše Klarići u Bosnu, te tako od starenika dan danas nikoga u Velimu nema. Nema ništa nego puste zidine, koje te sjećaju, da je zbilja Velim u starini jednom bio i nešto vrijedio!

Prilog članku: sniježna očinja bolest.

(Saopćuje Dr. Fran S. Gundrum-Orlovičanin.)

U „Hrv. Planinaru“ (1908 g. br. 6.) napisao sam zdravstvenu crticu o „Sniježnoj očinjoj boji“, kojoj bi pridodao nešto, što sam crpaо iz priповijedanja dra. Cooka o svom putovanju na „sjeverni stožer“, kamo je, kako hoće, prvi dospio. U onom vječnom snijegu i ledu imao je mnogu zgodu, da se uvjeri, koje staklo najshodnije zaštićuje oči od boje snijega i leda, osobito kad ga sunce obasjava. Kad se je — veli Cook — toplina sunca tek malo osjećala, počelo je sijanje njegovo njihove oči mučiti. Niti Eskimi, koji su ga pratili na onom tegotnom i pogibeljnem putu, ne mogoše bez zaštite podnositi onaj sjaj, koji se je sa jednolične površine sniježne, neizinerne i nepregledne odrazivao. Kao neprocjeniv izum se pokazale „sniježne naočare“ iz stakla, što bijaše bojadisano poput boje jantara, kakovo se obično rabi za svjetloslikarske prizore i koje su si načinili u Annattoku; ovakove su im naočare pomogle protiv najvećih muka na arktičkom putovanju, protiv kojih gotovo ništa ne pomogoše naočare iz modroga ili poput dima crnkasto-smedje boje. Na njima se zamijetile najrazličnije pogreške i glede nedostatne naprave vidnog polja, pa su je morali odbaciti, tek što su je nekoliko časaka uporabili, to više, što su je morali svaki čas skidati i vlagu s njih otirati.

Žućkasto je staklo branilo od aktivnih trakova sunca, koji su oku štetni,

ali nipošto nije umanjivalo vidno polje, pače je oko, kojega nije više mučio sjaj snijega, moglo udaljene predmete bolje posmatrati nego sa kakovim binoklom. Teško bijaše za mutnih dana otkriti neurednosti ledenoga polja; ali ovu je poteškoću žuto staklo posve odstranilo, te je oko moglo zamijetiti svaku udubinu i svaki prodor u onom neopredijeljenom titranju.

Žuto staklo ne umanjuje množinu svjetla, kao što to čini tamino, nego promjenjuje kakvoću svjetla. Putnici ne bijahu oslobođeni samo od muke sjajnog i teškog blistanja snijega, nego je žuto staklo dalo modrom obzoru obilježje topline i veselosti. Obične sniježne naočare daju uz sniježni krajolik još neprijatno sivkašto-modro lice, što već samo po sebi živce potresuje. Žute su naočare putnicima tako prijale, da je nijesu skidali ni onda, kad su išli na počinak, odbijajući istim oštrot svjetlo, koje je i na zatvorene oči prodiralo, pa da istodobno zaštite čelo od studeni.

Ovo iskustvo mjerodavnoga dra. Cooka neka bude shodna nauka našim planinarima i putnicima, koji i po snijegu putuju, a dobro bi bilo, da se naočare sa žutim stakloni rabe i kod sklizanja, osobito kada sunce sja; jer glavobolja, na koju se mnogi skizači tuže, dolazi obično od oštrog i jakog odrazivanja svjetla.

Ravni Kotari u Dalmaciji.

(Priopćio Grgo Petković).

Ej Kotari, viteska državo,
Od starine gnjezdo sokolovo!
Ti si majka silenih junaka,
Koji brane krunu od Mletaka ...

Ovako omiljeni naš pučki pjesnik O. Fra A. Kačić počimlje drugu svoju pjesmu o kotarskim vitezovima, koji turske glave odsijecaše u vrijeme rata bečkoga.

Zbilja kad zaviriš u Kačića „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ i kad poslušaš naše slatke i milozvučne narodne pjesme, vidjet ćeš i uvjerit se, što su i tko su naši staroslavni, lijepi, ravni Kotari. U njima se porodiše naši slavni i dični Jankovići, Smiljanići, Šubići, Tintori, Mitrovići, Nekići i još mnogi drugi, koji su bili na glasu junaci, da im para nigdje ne bijaše.

Izim tih junaka i onako je taj naš kraj dičan po svojoj čarobnoj i krasnoj prirodnoj ljepoti.

Počimimo odmah od Krke vode hladne, — odkle počimlje ta naša krajina, — brojiti bolja i liepša kotarska mjesta.

Evo namah uz Krku gradića „Skradin“. Tko naobražen nije čuo za to lijepo mjesto i za njegov glasoviti „buk na Krki?“ Skradin se spominje još iz rimske dobe, a neki hoće da se je u njemu rodio i sveti Jeronim. U njemu su se rodili i čuveni junaci i kotarski srdari Djuka i Mile Pavasović, od kojih koljeno i sad u Skradinu živi.

Krasne su strane i uvale oko Skradina; čovjek je blažen i razdragan, kad ih gleda i motri. Dalje u istok od Skradina eto nam i „Bribira“ sa svojom glasovitom „Otres-planinom“. Koliko je tude ljudske krvce proliveno, koliko glava isječeno i izgubljeno! Koliko je tu okršaja učinjeno; nije niti jednoga piljka, a da na nj nije pala kap rujne ljudske krvce...

Bribir je naša dika po prošlosti a ponos po prirodnoj ljepoti. I on se spominje još iz davnih, davnih vremena. Otale je poteklo koljeno naših dičnih i slavnih bana, kneza i junaka, grofova Šubića, koji se prozvaše Zrinjskim po gradu Zrinu, kad se iz Bribira iseliše. Krasna je bribirska priroda. Tu je dosta pitomog i ravnog polja, vrletnih krša, golih ravnica, gustih gajeva i malih i velih strana sa svojim uvalama, dolinama, vrelima, jamašima, pećinama i drágama. Uz Bribir tik je Ostrovica, koja je isto bila u posjedu knezova Šubića, a po prošlosti i prirodnoj ljepoti u svemu je jednaka Bribiru.

U zapad Bribiru nalazi se naša stara „Vrana“, nekad velik grad, a sad malo i neznatno selo. Ta bijaše naša dika u staro vrijeme. Nju Starac Milovan u pjesmi kotarskih vitezova spominje ovim stihovima:

„Ponosi se Vrana u Kotarim,	Na mejdan je Turke pozivao
Jer porodi Zmaja od dvi glave,	I njihove glave odsicao,
Po imenu Franu Mirčetića,	Krajinu je tursku orobio
I viteza kano Jankovića.	Mnogo turskih glava otkinio...“

U XIV. vijeku Vrana bijaše srce i središte cijele naše hrvatske domovine. Onda je u njoj Ivan Paližna banovao i snovao, kako će sve hrvatske zemlje skupiti pod žezlo i krunu našeg vrijednoga kralja Tvtka Kotromanovića, koji tad kraljevaše u Sutjeski u Bosni. Vrana je zadužbina našega kralja Zvonimira. U njoj je on učinio manastir sv. Grgura, u koji je nastanio fratre templare (božjake — bijele fratre), koji su našim milim jezikom tu uvijek misu pjevali. Danas sav grad kao i manastir pust zjaje sjećajući na davnu hrvatsku samostalnost i slavu. Na velikom je glasu krasno „Vransko jezero“, „Vranska nedogledna blatina“, „Vranske lijepe strane, čarovno Vransko te vilinsko vrelo „Pećina“. Kad čovjek upane u Vranu i opazi njezinu lijepu prirodu, čini se blažen, sve isto kao i u raju.

Odmah niže Vrane, malo u zapad, eto ti „Biograda“, grada na moru, koji je po svojoj prirodi i prošlosti ništa manje vidjen od Vrane. Tu je kraljevao naš kralj Petar Krešimir veliki; tu je i danas porušena crkva sv. Marije, u kojoj se Magyar Koloman okruni hrvatskim kraljem. Povrh Biograda i Vranske blatine eno visoke strane „Petrina“, na kojoj se i sad vide razvaline ljetnikovca kralja Petra Krešimira. Tuj su mnoga nepresušna vrela, krasne strane, plodna i lijepa polja, koje je sve u staro vrijeme pripadalo Vrani.

Turci nisu za ništa prozvali Vrani „Mali Eden“. To su pravo rekli, jer sve je Vransko kao rajsко!

Podaleko od Vrane, bliže Zadra, na kraju Kotara, eto nam najzad „Nina“, tog lijepog i slavnoga mjesto, za koje svaki Hrvat znade. I tuj su stanovali

naši kralji i otale svojim narodom upravljali. Tuj je čuveno svetište Gospe od Žečeva, kojoj na niezin dan narod vri na zavjet u velikoj množini. U Ninu se je rodio pjesnik i planinar Petar Zoranić, kojemu se pripremaju rodoljubi za koje vrijeme proslavu učiniti.

Naš mili i dični hrvatski pobornik i pjesnik Don Mijo Pavlinović ovako uzdiše za njima:

„Nema više stolna Biograda,
Nema Nina u kraj mora sinja,
Nema Vrane, ni Bribira nema,
Već sve mrtvom rastužuju sjenom...“

A s njim uzdiše i svaki Hrvat, jer nema onog hrvatskog srca, kojega puštošije i ruševine tih slavnih gradova ne bi bolju i tugom u srce takle.

U Kotarima je i glavni grad Dalmacije, Zadar, rodno mjesto našeg pjesnika Jurja Barakovića, koji se još između svih drugih gradova otimlje i tudji svojoj miloj hrvatskoj domovini.

Po njima ćemo naći i još drugih manjih mjestih, koji sa svoje prirodne ljepote i dične prošlosti zasluzuju spomen i planinarsko oko. U njima je „Zemunik“, gnijezdo i kolijevka kotarskih srdara Smiljanića, te Novigrad, tako-djer slavno i junačko mjesto, gdje su ustaše „S v e t e l i g e“ bili zatvorili u tamnici ugarsko-hrvatsku kraljicu Jelisavu i kćer joj Mariju, a Jelisavu na tra-gičan način smaknuli.

Svako kotarsko pa i najmanje mjesto ponosi se kojim svojim junakom; svaka kotarska strana, dolina, draga i ravnica okićena je kakvom lijepom narodnom pričom, koji ti u srdu budi kakvu milu uspomenu na davnje stare zemane (vremena).

Hrvati, planinari! Hodočastimo u tu našu dičnu i slavnu krajinu, taj lijepi nakit i ures naše lijepe hrvatske domovine! Na Vrani, Nini, Bribiru i Biogradu zaista će nam se duša razdragati a srce razigrati, jer će tu primiti utiske, koji nikad ni iz duše ni iz srca ne će moći izaći.

Društvene vijesti.

Društveni je naš odbor ovoga ljeta med inim manjim radnjama obavio ovo: Elvirin put od trave očistio i prohodu smetajuće granje sasjekao lijevo i desno toga puta; obnovio znakove na ulaze do Sljemena i piramide; sasvin; obnovio trut krov i krovište društvenoga paviljona na Kraljičinom zdencu te popravio pod, stolove i klupe u njem uz materijalnu pomoć grofovskе gospoštije u Šestinama; prokrčio nov pješački put, jedan do 1·2 met. širok, od šestinske kapele sv. Roka, do

Mačkove pećine u duljini od 1·200 km. Put taj, koji ide uz desnu stranu potoka, ima se još s proljeća istim načinom izvesti do Kraljičina zdanca dužinom od 0.900 metara. Društvo je taj posao moglo obaviti samo uz naporan rad pionirskoga odela kr. našega domobranstva na zagovor i odredbu njegova tehničkoga glavara, kr. potpukovnika g. M. Prema obećanju istoga glavara mogao bi isti pionirski odjel nastalog proljeća svu tu osnovanu stazu svršiti, koja će se onda predati jav-

nosti, što će upravni društveni odbor svojevremeno putem novina oglasiti. Staza će biti svakako jedna od najinteresantnijih i najkrasnijih pješačkih prolaza u našoj zagrebačkoj gori, čim se ustali i utvrdi.

Gradsko ovo poglavarstvo prekrilo je i donekle ispravilo i uredilo gospodarske zgrade na Sljemenu; nu do danas (26. studenoga) još nije na pivnici, gdje lugar gradski svu svoju zimsku hranu sprena, krov ozidan, pa se je opravdano bojati, da će obične silne zimske sniježne mećave zatrpati slabu boltu pod krövom pivnice i tim raznu štetu prouzročiti i gradu i lugaru i planinarskom društvu.

Darovi. Planinsko društvo Liburnia u Zadru poklonilo je našemu društvu ilustrovanu hrvatsku monografiju Pavićevu, Mosor. Na tom daru izriče ovaj upravni odbor svoju najsrdačniju zahvalu.

Novi članovi. Pristupiće u naše društvo gg. Nićfor Janković, Petar Herjančić, Ivan Marek, kr. profesor, Mirko Lukšić-Lončarić, Ivan Reizer, Milan Malin, Alfred Bisconti, Šimunić Ljudevit, Ornstein Vlatko, Vinko de Luca, Davidson N., Devidé Josip, Ehrlich Pavao dr., Krok Nikola, Hafner Zlatko, Mihočinović Jovo, Paić Filip, Viasz Elemer.

Umroše: gg. Ivan Wagner i Saulik Pavao.

Darovi za Aljažev dom. Za gradnju nove planinarske kuće, „Aljažev dom“ ispod Triglava, koja je zimšus usovom porušena, predade g. Novotni, svotu od 336 K. osobno dr. Tominšeku, predsjedniku slov. plan. društva u Ljubljani. Tu svotu darovaše: H. pl. D. 200 K. Gosp. Sup p. R. sakupi 22 K. — Darovaše: R. Supp 10 K.; po 2 K. darovaše gg.: Dragutin Batušić, A. Stiassny, Rudolf Zigmundowsky, St. Hm. (nečitljivo) i Lederer; po 1 K. gg. Antun Fuka i Miloš Pievac. Prof. Novotni sakupi 114 K. Daro-

vaše gg.: Prof. dr. Dvoržak Vinko 25 K.; po 10 K. dr. A. Predoević, Žiga Štagl, Franjo Sollar ml., Novotni Vjekosav; po 5 K.: gg. Dr. Oskar Kornicer, P. Milčić, dr. Langhoffer, Iv. Hafner, M. Broschan, Mr. Stakić ljekarnik, Otto Kolmar. — 3 K. darova prof. dr. Arnold. — Po 2 K. gg.: Zvon. Turina, Janko Krušac, Ivan Exner, M. Broz, S. Sova; 1 K. g. Lasman. Osim toga mjestna općina Zagreb 500 K. Tekla Kallina nabrala 55 Kr. darovali su: Gustav Kallina 20 K.; Miklavec, Artur Hanč po 10 K.; Tekla Kallina i D. Ry. po 5 K.; M. M. i Hans Wagner po 2 K.; V. G. K. 1 K. — Ovaj iskaz objelodanjen je u „Obzoru“, u „Agramer Tagblattu“ i u 10. br. ovogodišnjega „Planinskoga Vjesnika“, slavenskoga planinarskoga društva u Ljubljani.

Planinarima, koji u okolini grada Zagreba traže zgodno mjesto za vježbu na SKI-E i za SAONICE, javljamo, da takovo mjesto ima u okolini gračanskoj i to: 1. dva puta općinska iz Remeta dolje u Zvezaj, na cestu gračansku; 2. Iz Rebra na Bliznec. U okolini šestinskoj: 3. od ljetnikovca Weissovog na put u Šestine i Dediče; 4. od Šestinske crkve na Lukšić; 5. Od Lukšića na sela Doline i Mikulić; 6. Od Mikulića na Frateršćicu i na sv. Duh; 7. Od Weissovog ljetnikovca prema Zagrebu na Prekrižje; 8. Od Mirogoja na Bijeničku cestu i Bukovacku cestu; 9. Od Zelenogaja na Tuškanac.

Ovi su kraji shodni, jer zimi tuj nema kolnoga prometa ili je vrlo slab. Samo se po sebi razumijeva, da valja na skie i saonice poći onda, kad ima dovoljno — barem 30—40 cm. — snijega. Osim toga pruža naše Sljeme divne prilike za vježbe na skie i saonice. Tom prilikom ističemo, da ne valja kazati hrv. „rodljanje“ nego sanjkanje (na saonicama — a ne na „rodle“).

Ovaj broj našega „Vjesnika“, Planinara,

obilnijega je sadržaja, jer nije izlazio br. 3-5, radi odsutnosti urednika i radi pregovora, kako bi se naš planinarski list spojio sa Planinskim vjesnikom slovenskoga planinarskoga društva u Ljubljani.

Naša knjiga „Bosna i Hercegovina“, primljena je u c. kr. dvorsku biblioteku.

Na Slijemenu, na Kraljičinom Zdencu i u šestinskoj gospoštijskoj lugarnici prodavaju lugari posebnih krasnih razglednica hrv. planinarskoga društva sa mjesnim drušvenim žigom komad po 6 filira.

Književne vijesti.

Planinski Vesnik u Ljubljani ima u br. 5.-9. god. 1909. ove članke: 1. Po visokih Alpah in niski Lombardiji, od J. Mlakara; 2. Špik nad Policami, od Dr. Tume; 3. Spomini in načrti, od Dr. Fr. Tominšeka; 4. Planinskega cvetja na grob našemu Matu, od F. Abrama; 5. Isprehodi po Gorjancih, od F. Župančića; 6. Morituri — resurrecturi, od Dr. F. Tominšeka; 7. Nekoliko morfologije in terminologije za alpiniste, od Dr. Tume; 8. Dolina Kamniške Bistrice od Seidla; 9. O solnčni opeklini, od Dr. S. Denšara; 10. V Dolomitih, od Cilenšeka in J. Jesiha.

Časopis českých turista u Pragu ima u br. 4.-11. o. g. ove opise: 1. U gorama sjeverne Albanije, od M. Kauckya. 2. Potres u Kalabriji i Siciliji u prosincu 1908. od J. V. Želizka; 3. Mjestopis vojnih mapa, od J. Suchaneka; 4. Srednom Grčkom, od A. Polaka; 5. Kuda i koliko su putovali česki planinari u god. 1908. od J. Červinka; 6. Nedostaci u Parizu i Pragu, od Zarube; 7. Nekrolog Josipu Simli, od A. Kostineca; 8. Razor planinske kuće na Zvičini; 9. Što valja uzeti sa sobom na put, od J. Modličovskya; 10. Gora Lisac i Vojnik (u Crnojgori), od V. Dvorskya; 11. Česki raj, od E. de Wittea, s ruskoga prevela Ema Fan-tova; 12. Iz zaostale korespondencije

Znakovi hrv. planinarskog društva mogu se opet dobiti kod društvenog blagajnika g. Exnera (urara i draguljara, Petrinjska ulica br. 7.) komad po 2 K.

Upravni odbor.

Našu knjigu „Bosna i Hercegovina“ dobivaju članovi hrv. planinarskoga društva za društvenu cijenu, komad po 4 krune, i to: kod g. dr. Oskara Kornićera odvjetnika, Gundulićeva ul. br. 22, onda kod g. Ivana Exnera urara i draguljara, Petrinjska ulica br. 7, pa kod Ivana Novaka, trgovca, Mesnička ul. br. 9.

afričkoga putnika E. Holuba, od Želiska; 13. Iz Bosne i Hercegovine od V. Daneša; 14. Liječnici i turista, od D. Panyreka; 15. Vitorazsko, od Pazoureka; 16. Boj za sjeverni pol, od T. Renza; 17. Izlet českých planinara u Šumavu; 18. Uspomena na izlet do „Zamečka“; 19. Srbsko jezero (u Tatri), od J. Picha; 20. Kako se razvija narodno gospodarstvo prema prolazu stranaca, od Michla.

Oesterreichische Alpenzeitung nam donosi u br. 781.-797. ove planinarske članke: 1. In der Nordwand des Festkogels, od Sineka; 2. Alpines aus dem Riesengebirge, od Schustera; 3. Pyrenäenfahrt, od E. Gütla; 4. Meine erste Klettertur, od I. Nieberla; 5. Eine Schifahrt auf den Nuvolau, od Fr. Terschaka; 6. Die südlichen Türme von Vajolet, od R. Kauschke; 7. Ueber Steigeisentechnik, od O. Eckenstein; 8. Eine Frühjahrstur im Wetterstein, od Schmida; 9. Der Zehner, od Fehrmanna i Martina; 10. Ein alpin-literarisches Kuriösum, od O. Schustera; 11. Turen in der Hohen Tatra, od H. Rumpelta; 12. Das Klettern im Fels, od Fr. Nieberla; 13. Bergfahrten auf Korsika, od Wödla; 14. Die neuen Turen in der Hohen Tatra im Jahre 1908, od T. Serényia; 15. Osterfahrt auf den Ben Nevis, od L. Spätha; 16. In der Hochtor Nordwand, od H. Her-

za; 17. Die neuen Turen in den Ostalpen im J. 1908., od Fr. Hinterbergera.

Oesterreichische Touristenzeitung ima u br. 7.—21. 1909. god. ove planinske opise: 1. Die Westwand der Laurinswand, od G. Mayera; 2. Zwei Touren in den Suldener Alpen, od E. Schaffrana; 3. Auf den stolzen Zinnen der Clautaneralpen, od L. Patere; 4. Ein vergessener Berg, od O. Karbacha; 5. Die Jungfraubahn, od F. Proschha; 6. Fünfundzwanzig Jahre Steinwandklamm, od Hesslera; 7. Stille Wandertage in den Sextener Dolomiten, od F. Krausa; 8. Die Entdeckung der grossen Tropfstein — und Wasserhöhle Dimnice bei Markovčina, od Perka; 9. Kenner und Böoten des Naturgenusses, od E. Petermanna; 10. Ueber den Ostgrat des Todtenköpfels, od L. Pravde; 11. Die Lurgrotte in Steiermark, od F. Rückla; 12. Aus dem Laserz, od K. Bauma; 13. Das neue Wunder in der Adelsbergergrotte, od Perka; 14. Alpine Spaziergänge, od M. Humpeistettera; 15. Gran Paradiso, Aiguilles Marbrées, od A. Gelbera; 16. Auf Korsikas höchsten Gipfeln, od A. Gerngrossa.

Mosor, napisao Alfons Pavich Pfauentalski, izdalo planinsko društvo Liburnia u Zadru 1909.

Ovo je naslov monografiji, što ju je Pavich napisao njemački a Liburnia dala prevesti još na hrvatski i talijanski jezik. Knjiga ima 58 stranica u maloj četvorini sa mnogo ilustracija većinom po Kerneru i Kleiberu iz Monakova iz mosorskoga kraja te velike, lijepo i preglede panorame Mosora i mosorskoga okoliša, što ga je uredio Ivezović, gradjevni savjetnik zadarski po nacrtu Pavicha, a tiskao u Beču c. kr. geografski zavod.

Knjiga sadržaje morfološki, geološki, orografski, hidroografski, botanički, historijski i napokon turistički opis puta od Spljeta preko Mosora, zemljista nekad glasovitih i junačkih Poljica.

Ilustrovana gora provodiča po kraljevinu českoj, što ga od

god. 1896. izdaje Josip Kafka, kr. pristav českoga izuzeja, doštampana je zadnja, 18. sveska. Svi 18 dijelova stoje 28 K 40 f. Svaka sveska, koja obuhvata 8—9 araka, stoji 1—2 K. te sačinjava za sebe potpunu cijelost. Upozorujemo naše planinare na ovo krasno i bogato ilustrovano djelo.

La Grèce, od Gustava Fougères, Paris 1909. Hachette et Cic. 15 fran. Bogato ilustrovani i sa mnogim mapama ukrašen opis Grčke.

Le tour d' Espagne en automobile od Pierre Marge-a, Paris 1909. Plon-Nourrit et Cic. 3 fran. 50 c.

Die neue Dolomitentrasse Bozen—Cortina—Toblach, napisao Christomannos, Wien 1909. 6 K, ilustrovano.

Bericht über die im verflossenen Sommer durch Bosnien, Hercegovina, Dalmatien und Montenegro unternommene botanische Forschungsreise, od Adamovića, u Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien, sveska 51. 9—10.

Höhen und Tiefen in den Alpen napisao A. Ludwig 1908. St. Gallen (cijena ?).

Küstenbilder vom Mittelmeer und der Adria von Georg Evers, Hildenstein, 1909. 4.20 K. To je naslov knjizi u 223 stranice na 8-ni. Djelo je pisano u Trstu u 2 dijela. U prvom opisuje neka mjesta blizu Rima i oko Tibra i to: Portus, na svetom otoku, Ostia, Ardea, Astura, na brije Circe, Nimfa, Norma, Sempreviso, Privernum (Piperno), Anxur (Terracina), skrovište Saturna na latinskoj obali. U drugom dijelu nas pisac zabavlja na obali Voloske, Visa, Spljeta i na Vesuvu za provalne god. 1885.

Knjiga je pomno, marljivo i poučno pisana, ali naslov ne odgovara bitnom

sadržaju. Pisac nam ne podaje poučno-turističkoga opisa, već znanstveno, historijsko razmatranje o spomenutim krajima, pa tu čitamo u prvom dijelu arheološko-historijsku nauku, u drugom prirodoslovno- i prirodopisno-poučnu, kao što je n. pr. odlomak o polpu (*Octopus vulgaris*), o dupinu, o tunini. N.

Mostar von Robert Michel mit photographischen Aufnahmen von Wilhelm Weiner, Prag 1909. 6 K. — To je potpun naslov sjajne knjige tiskane u četvorini na 63 stranice sa 80 slika. Knjiga ima deset odsjeka, u kojima se podaje potpuna slika Mostara i okolice; opisuje se vanjska i kulturna strana mjesta, ulica, zgrada, vjera i naroda. Napose se ističe povijest grada i kraja, Neretva, stari most, Radobolja, mošeje i groblja, Blagaj i Buna.

Pisac prikazuje Mostar i okolicu po autopsiji, ali su mu osim toga služili za rad dva djela, koja sam spominje i to: *Hangi Antun (Muslimani u Herceg-Bosni u njemačkom prijevodu)* i *Carl Peez (Mostar und sein Kulturkreis Leipzig)*. Moram reći, da ćemo naći u velikom nizu opisa Bosne i Hercegovine, što su onamo od okupacije izašli u stranoj literaturi, ponavljše njemačkoj, vrlo rijetko koje djelo tako strogo objektivno, istinsko, savjesno i pomno napisano kao što

je ova monografija o Mostaru. Nije ta lijepa knjiga nikaki turistički opis, već slikoviti kulturni oris kraja, zemlje i naroda, po kojem će čitatelji dobiti pravu i jasnu sliku o karakteru zemlje i naroda. Malo ne svi — naročito njemački — pisci opisujući Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju ne mogu a da ne ističu subjektivnih svojih misli, pa po tom vrlo često nepravedno, neistinski dapače perugljivo govore o zemlji i narodu našem u tim krajevima. Osim toga su često vlastita imena, imena mjesta, rijeka, gora itd. kriva. Sasvim inako nalazimo to u Michelovojoj ovoj knjizi. Kako nam se knjiga prikazuje sjajnom sa formalne strane, takova je i po sadržaju. I slog i tisak je skroz korektan a slike po karakteristici, po perspektivi, po koloritu, po umjetničkoj izradbi upravo sjajne prema slikama, koje nalazimo u turističko-propagandičnim knjigama, što dobivamo iz Norveške i Švedske, te prve turističke zemlje u Evropi. Ako se i po koja slika opetuje — ima ih više nego stranica teksta — rado se i slatko gledaju i dva i više puta. S toga što toplice preporučam tu knjigu, jer sam uvjeren, da će ju svaki čitatelj rado i drugom u ruke podati, osobito onaj, koji je čitao knjigu „Bosna i Hercegovina“, što ju je naše hrv. planin. društvo ove godine izdalo.

N.

Dr. Fran S. Gundrum-Oriovčanin

napisao je osim mnogobrojnih manjih radnja različnog sadržaja još i oveća izvorna djela:

*Duhan**) Nagradjeno u Parizu sa „srebrnom kolajnom“. (Raspšačano) K 240. — *Alkohol-otrov**) (Dva izdanja) — 40. — *O vožnji na biciklu* — 60. — *Nešto o obrtničkoj radničkoj zdrarstvu* — 60. — *Alkohol i djeca**) — 50. — *O piri**) (Raspšačano) — 20. — *Doček bana Jellařića u Križevcu* — 40. — *Jubilejski spis hrvat. pjevačkog društva „Zvono“ u Križevcu*. (Naklada „Zvona“) 1·20. — *Jamnička kiselica*. (Naklada g. Lovrenčića u Zagrebu). — *Zdravstvo spoluoga života* 2·50. — *Njega Zubik**) 1·—. — *Tobožnja hrvatska kruna* — 40. — *Iz križevačkoga kraja*. (Iz Križevca u Vratno) — 40. — *Njega kose**) 1·—. — *O produljenju života* 2·—. — *Kapavac (Triper, bijeli cvijet)* 1·75. — Iz bugarskoga preveo: *Pod jaromom*. Roman od Ivana Vazova (Raspšačano) 4·—. — *Kazalarska varica*. Roman od Ivana Vazova 2·—. — *Ivan Aleksandar*. Povjesna pripovijest od Ivana Vazova 1·—. — *Baj Ganjo* od Aleko Kostadinova 1·50. — *Sve se knjige mogu dobiti kod pisca u Križevcu*.

U svim knjižarama upravo je izašla
===== krasno ilustrovana =====

Bosna i Hercegovina turistički i kulturno povjesna sjajna knjiga, u velikoj četvorini preko 24 arka.

Izдало „Hrvatsko planinarsko društvo u Zagrebu“. Stoji 6 kruna. Uvez u originalnim vrlo sjajnim koricama za 4 krune kod knjigoveže L. Schmidha, Gajeva ulica br. 6 Zagreb.

Sadržaj Preko Ćvrsnice u Drežnicu. Piše Dr. R. Simonović. — Dr. Maks Jacobi: Povjesni razvitak planinarstva sa društveno-zdravstvenog stajališta. Priopćio dr. Fran Gundrum Oriočanin. — Velim u Dalmaciji. Opisuje Grgo Petković. — Prilog članku: sniježna očinja bolest. Saopće dr. Fran S. Gundrum-Oriočanin. — Ravni Kotari u Dalmaciji. Priopćio Grgo Petković. — Društvene i književne vijesti. — Oglasli.

Vlasnik i izdavatelj: „Hrv. planinarsko društvo.“ — Za odgovornoga urednika: Novom Vjekoslav Tisak Antuna Scholza.